

Výrazové prostředky koherentnosti textu

MILAN JELÍNEK
(Brno)

1. Výzkum struktury textu patří zhruba od počátku 60. let k nejintenzivněji zkoumaným otázkám v jazykovědě obecné i v jazykovědě jednotlivých jazyků, mezi nimi také jazyků slovanských. Z dlouhé řady teoreticky zaměřených prací připomeňme alespoň práce M. Benseho 1962, W. Dresslera 1972, T. van Dijka 1972, 1980, H. Glinze 1973, 1978, S. Schmidta 1973, D. Breuera 1974, E. Wehrlicha 1975, R. de Beaugranda – W. Dresslera 1981, K. Brinkera 1985, L. Lundquista 1990. Za posledních třicet let se zde nahromadila rozsáhlá literatura teoretická i mnoho rozborů textových žánrů i konkrétních textů. Pokud jde o slovanské jazyky, byla struktura textu podrobně prozkoumána v osmi sbornících vydaných ve Wroclawi; z nich je nejzávažnější sb. *O spójności tekstu* 1971 a *Teoria tekstu* 1986. Z ruských prací připomeňme alespoň I. R. Gaľperina 1981, N.D. Zarubinu 1981 a Je. A. Referovskou 1983. Mezi českými pracemi uveďme především knihy F. Daneše 1985 a J. Hrbáčka 1994, mezi slovenskými F. Mika 1970.

Stále více se šíří přesvědčení, že nauka o textu neboli textologie tvoří speciální lingvistickou disciplínu, která patří mezi disciplíny langové, tj. jazykově systémové, nikoli mezi obory parolové, tj. jazykově aplikační. Proto byla „textová syntax“ zařazena např. do syntaktického dílu akademické *Mluvnice češtiny* 3, 1987. Přijmeme-li tezi, že o stylu můžeme mluvit jen v oblasti parolové neboli řečové (viz M. Jelínek 1995), pak by se textologie vymykala z hranic stylistiky. Museli bychom ji zařadit za větnou syntax a mohli bychom ji pojmenovat také jako syntax nadvětnou. Toto zařazení je však nepřesné, neboť pojem textu zahrnuje nejen schémata nadvětně syntaktická, ale i principy textové výstavby lexikálně sémantické.

Vyčleníme-li textologii ze stylistiky, nezbavíme stylistiku rozsáhlé oblasti jevů, na kterou si dosud činila nárok? Nepochází zde vlastně k tomu, co v r. 1923 vyslovil

Jan Rozwadowski? Připomeňme si jeho slova: „Stylistika je dokonale neurčitá co do svého předmětu...; podíváme-li se zblízka na fakty, nezůstane z ní nic.“ Na skutečnost, že stylistika ztrácí konstituováním textologie značnou část svého terénu, mohla by ukazovat i definice stylu. Nejčastěji se styl chápe nejen jako výsledek výběru jazykových prostředků, tedy jako výsledek selekce z množin konkurenčních možností (viz M. Jelínek 1984), ale i jako výsledek procesu integračního, textotvorného. Kdybychom otázku pojímali tak, že se konstituováním textologie stylistika zbavuje zkoumání integračních procesů, dopustili bychom se matení dvou základních pojmů lingvistiky – pojmu „langue“ a pojmu „parole“.

Je třeba rozlišovat text jako schéma, a v tom případě máme co činit s langue, tedy s jazykovým systémem, a text jako výsledek výběru mezi konkurenčními textovými schémata, což je záležitost parolová, řečová. Hodnotíme-li výsledky výběru textových schémat, musíme přibrat jako kritérium slohotvorný faktor. Nejvíc ovlivňuje výběr komunikativní funkce, např. odborná, administrativně-právní, důvěrně konverzační aj. Nic na věci nemění, že se počínaje průkopnickými statěmi B. Havránka 1932, 1942 a jejich rozvinutím u K. Hausenblase 1955, 1962 lingvisté nesjednotili na počtu funkčních stylů ani na jejich charakteristice. Můžeme se o tom přesvědčit, srovnáme-li řešení této otázky ve funkčně založené stylistice Al. Jedličky s kol. 1970, M. N. Kožinové 1977, J. Mistríka 1985 a J. Chloupka s kol. 1990. Ve zkratce tedy můžeme říct, že se textologie zabývá popisem a analýzou textových schémat beze zření k jejich komunikativní aplikaci, kdežto textová stylistika výběrem z množiny textových schémat podle požadavků stýlotvorných faktorů.

2. Mezi základní atributy textu jako jevu jazykově systémového patří jeho celistvost a koherentnost. Pokud jde o celistvost, vyhovují jí texty s víceméně schematizovaným začátkem a koncem. Chybí-li z různých důvodů otevření nebo zavření textu, pociťujeme text jako neúplný.

Druhým principem organizace obsahových prvků v textu je jejich koherentnost (rozbor tohoto pojmu podává např. N. E. Enkvist 1978, 1985 a J. Hoffmannová 1983). Od textového schématu očekáváme, že v něm budou obsahové prvky uspořádány podle jistého jednotícího principu, což si vyžaduje aktivizaci adekvátních výrazových prostředků. Primární je zde ovšem koherentnost textového schématu. Zvolí-li autor např. textové schéma popisné, v němž o pořadí popisných prvků rozhoduje jejich vzdálenost od postavení deskriptora, s velkou pravděpodobností bude toto schéma realizováno výčtem substantiv s připojenými údaji o prostorových vztazích. Podobně si textové schéma vyprávěcí, v němž jsou obsa-

nové prvky uspořádány podle časové posloupnosti, vynutí užití sloves s dějovým významem a ovšem i jejich morfologické obměny k označení časových a vidových relací.

Uplatnění jednoduchých textových schémat je však spíše výjimkou než pravidlem; obyčejně je popisné schéma ve větší nebo menší míře dynamizováno prvky dějovými, a naopak schéma vyprávěcí retardováno prvky deskripčními. Prolínáním obou schémat vzniká právě množina konkurenčních možností. Z nich si autor vybírá takové schéma, které nejlépe odpovídá dané komunikativní funkci a ovšem i jeho komunikativnímu záměru. Uvážíme-li, že se vedle schémat popisných a vyprávěcích nabízejí za jistých komunikativních podmínek i textová schémata pojednávací a úvahová a že i zde dochází k větším nebo menším průnikům, vysvětlíme si známý fakt, že množiny textových schémat daleko předčí svými selekčními možnostmi množiny konkurenčních prostředků lexikálních a syntaktických.

Různé objektivní slohotvorné faktory rozhodují o rozdílném rozsahu konkurenčních textových schémat. Nejzřetelněji se tyto rozdíly projevují u faktorů funkčních. Zatímco se autorovi uměleckého textu nabízí takřka neomezená množina textových schémat, autor administrativní vyhlášky je při jejich selekci silně omezen dobovými zvyklostmi, které omezují v některých případech výběr na jeden nebo několik textových stereotypů. Podáváme-li tedy charakteristiku jednotlivých funkčních stylů, musíme do ní zahrnout, má-li být úplná, i výběrové možnosti mezi textovými schématy.

Řekli jsme, že jednou ze základních vlastností textu je jeho koherentnost. Každý text se ovšem může podle míry své koherence umístit na některém místě osy, která je na jedné straně vymezena pólem maximální koherence a na straně druhé pólem její úplné ztráty neboli pólem disherence. O tom, kam daný text zařadíme, rozhoduje vedle organizace obsahových prvků v textu také povaha tzv. tematických linií, frekvence prvků textově referenčních, slovosledné uspořádání výpovědí podle tzv. aktuálního členění a konečně míra nasycení textu konektory.

3. Všechny tyto koherenční prostředky mají povahu nadvýpovědní. Vedle toho je styl komunikátu ovlivňován prostředky regulujícími koherenci jednotlivých výpovědí. Jsou to především prostředky povahy lexikální a syntaktické. Jestliže se ve výpovědích takové prostředky hromadí, ovlivňuje se tím ovšem i koherentní povaha textu jako celku.

Pokud jde o stránku lexikální, koherenci výpovědí zvyšuje spojování slov ve shodě s jejich kolokabilitou (viz J. Filipec – F. Čermák 1985, s. 173 n.) a ovšem i ve shodě se schématy idiomatickými. Vezmeme-li např. slovo *cesta* v konkrétním

významu 'pruh země upravený pro chůzi nebo jízdu', nabízejí se k němu shodné atributy:

*polní, lesní, horská
pěší, vozová
úzká, široká, rovná // přímá, křivolaká, točitá
veřejná, soukromá // privátní, zakázaná
schůdná, neschůdná, vyježděná, vyšlapaná,
dlážděná, asfaltová, betonová*

Neshodné atributy: *lesem, údolím, k rybníku, na nádraží...*

Slovesa subjektivní: *stoupá, klesá, zahýbá, vine se, točí se*

Slovesa objektivní: *ujít, urazit*

uvolnit, ucpat, přehradit // zahradit,

zatarasit

atd.

Odchýlíme-li se od těchto kolokačních spojení, oslabíme koherenci výpovědi. Čím je taková sémantická odchylka větší, tím více koherence výpovědi slábne. Snadno to zjistíme u těch uměleckých textů, které dosahují estetické účinnosti lexikálními aktualizacemi.

Ještě zřetelnější jsou rozdíly v koherenci u konkurenčních schémat syntaktických. Např. shodný adjektivní atribut pocítujeme jako koherentnější než neshodný atribut vyjádřený příslušným pádem substantiva: slovní spojení *vodní hladina* je koherentnější než *hladina vody* a podobný poměr je mezi slovními spojeními *vodní pohon – pohon vodou, vodní čerpadlo – čerpadlo na vodu, vodní stavba – stavba na vodě, vodní pára – pára z vody* nebo dokonce *vodní živočichové – živočichové žijící ve vodě, vodní elektrárna – elektrárna využívající proudy vody* atd. Také relační adverbium pocítujeme jako prostředek koherentnější než konkurenční pád substantiva: např. *výrobek cenově přístupný – výrobek přístupný co do ceny // z hlediska ceny* atd. Obecně můžeme říct, že se výrazové prostředky implicitní vyznačují větší mírou koherence než výrazové prostředky explicitní.

Zvlášť zřetelný je rozdíl ve výpovědní koherenci mezi tzv. syntaktickými kondenzátory a jim odpovídajícími vedlejšími větami. Pokud jde o pojem kondenzace, který se poprvé objevuje u V. Mathesia, odkazují na jeho teoretické zpracování u J. Vachka 1955, J. Hladkého 1961 a M. Ivicové 1975. Syntaktická kondenzace zvyšuje koherenci výpovědi, dekonkondenzace ji snižuje. Např. časové určení *za jízdy* ve výpovědi

(1) *Nemluvte s řidičem za jízdy*

hodnotíme jako koherentnější než jeho rozvedení do časové nebo podmínkové věty.

(2) *Nemluvte s řidičem, když tramvaj jede // je v jízdě // je v pohybu.*

(3) *Totéž souvětí se spojkou -li // jestliže // hovor. jestli.*

I zde zjišťujeme rozdíly v implicitnosti: kondenzát (1) je implicitnější než nekondenzované výpovědi (2), (3). Primární je ovšem při kondenzačních procesech snaha zhušťovat vyjádření vztahů ve výpovědi, nikoli zvyšovat koherentnost vyjadřování. To je jen průvodní efekt kondenzace. Doložme to ještě jedním příkladem, v němž je kondenzován vztah účelový:

(1) *Pronesl několik slov na usmířenou.*

(2) *Pronesl několik slov, aby ho usmířil.
aby se usmířili.*

O různé míře koherence výpovědi mohou rozhodovat i schémata slovosledná. Jak je známo, v češtině stejně jako v jiných slovanských jazycích mají enklitika tendenci zaujímat postavení za prvním přízvukným nedělitelným kólem. Je-li však takový úsek ve výpovědi rozsáhlejší, může mluvčí volit mezi pozicí enklitika hned za kólem nebo až za dalším větným členem, např.

(1) *Změna úhrad za léky se připravuje od 1. října.*

(2) *Změna úhrad za léky připravuje se od 1. října.*

První slovosledné schéma zajišťuje větší koherenci výpovědi než druhé. Projevu se to zřetelně i při vyslovení uvedené výpovědi. Ve variantě (2) musíme za rozvitého subjektu *změna úhrad za léky* vsunout krátkou pauzu.

Ve výčtu prostředků, kterými se zvyšuje koherence výpovědi, bychom mohli dlouho pokračovat, ale k ujasnění pojmu snad stačí uvedené příklady. Není třeba dokazovat, že vyšší koherence výpovědí přispívá i k vyšší koherenci textu. Textová koherence však disponuje speciálními prostředky a o nich bych chtěl promluvit v druhé části svého referátu.

4. Ať vezmeme jakýkoli smysluplný text, zjistíme v něm především souvislost tematických linií (viz k tomu Daneš 1976). Ty mohou být v závislosti na tematické struktuře textu různě dlouhé, mohou být zcela ukončené nebo mohou mít volné pokračování v další tematické linii, mohou se podílet na struktuře textu s jednou nebo několika jinými paralelními liniemi a konečně se mohou s jinými tematickými liniemi křížit nebo mohou být jimi v různé míře přerušovány. Není třeba dokazovat, že delší tematické linie koherenci textu posilují, kdežto kratší ji oslabují. K oslabování koherence textu vede i přerušování linií. Naproti tomu budování para-

lelních linií a do značné míry i jejich křížení přispívá spíše k posilování koherence textu než k jejímu oslabování.

Zkušenost nás přesvědčuje o tom, že některé funkční styly vyžadují koherenci silnou, a proto se v nich uplatňují tematické linie dlouhé a nepřerušované. Dokonce ani budování paralelních a křížících se linií nemají tyto styly v oblibě, protože takový druh stavby textu nevede jednoznačně k posilování koherence. Jmenujme zde styl odborný (a v něm zejména stylový druh vědecký a učební), styl administrativně-právní a některé stylové druhy publicistické, zvláště úvahový a pojednávací. Jiné funkční styly naopak oslabování textové koherence využívají k cílům výrazově aktualizačním; je to především epistolární styl soukromý a umělecký styl prozaický. Ve stylu poetickém se pak objevují i texty, které jsou sice spjaty liniemi prozodickými, ale po stránce tematické mají povahu disherentní.

Jako příklad na koherenční funkci tematických linií může posloužit počátek biblické *Genesis* (podle *Bible kralické*):

Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi. Země pak byla nesličná a pustá, a tma byla nad propastí, a Duch Boží vznášel se nad vodami. I řekl Bůh: Buď světlo. I bylo světlo. A viděl Bůh světlo, že bylo dobré; i oddělil Bůh světlo od tmy. A nazval Bůh světlo dnem a tmou nazval nocí. I byl večer a bylo jitro, den první.

První tematická linie je dána umístěním vyprávění do pradávny minulosti. Linie je vytvořena préteritálním tvarem opakujícím se u různých sloves: *stvořil – byla – vznášel se – řekl* atd. Do této linie patří i časové určení *na počátku* a adv. *pak*; volněji lze sem přiřadit také anaforickou spojku *i*, u které se ve významu časové následnosti ukrývá i vztah důsledkový. Linie je protažena poslední výpovědí, která přináší konkrétnější časové údaje: *večer – jitro, den první*. Druhá tematická linie, probíhající paralelně je obsazena výrazy *Bůh – Duch Boží* – činy připisované Bohu (*stvořil, řekl, viděl, oddělil, nazval*). Třetí linie má svůj určující prvek v slově *země* (s atributy *nesličná, pustá*). K téže linii patří volněji *propast a vody*. Pokud jde o slovo *nebe*, to představuje počátek čtvrté linie, ale ta je hned přerušena linií třetí. S pokračováním čtvrté linie se setkáváme v dalším textu, který jsme už nevedli. Pátá linie je kompaktnější než linie předcházející: zahrnuje klíčová slova *tma a světlo, den a noc* a také sloveso *oddělit*.

Rozbor ukázky z bible sdostatek ukázal, že se tematické linie liší nejen svou délkou a svým zařazením do textové struktury, ale i hustotou výrazových prostředků, které je obsazují. Přitom spojitost tematických linií zvláště posilují lexikální prostředky opakované a také různé prostředky substituční, ať už jsou povahy

deiktické, synonymní nebo perifrastické (podrobně jsou tyto postupy rozebrány u B. Palka 1988).

Dobře to lze ukázat na úryvku textu Haškových *Osudů dobrého vojáka Švejka*:

Bretschneider vstal a řekl slavnostně:

„Víc nemusíte povídat, poďte se mnou na chodbu, tam vám něco povím.“

Švejk vyšel za civilním strážníkem na chodbu, kde ho čekalo malé překvapení, když jeho soused od piva ukázal mu orlíčka a prohlásil, že ho zatýká a ihned odvede na policejní ředitelství. Švejk se snažil vysvětlit, že se asi ten pán mylí, on že je úplně nevinný

V Haškově textu je tematická linie vybudovaná z líčení činů tajného policisty Bretschneidera zajišťována řadou substitučních prostředků: *Bretschneider – civilní strážník – soused od piva – ten pán*. Ke koherenci textu ovšem přispívají i deiktické prostředky implikované v slovesných tvarech, jejichž subjektem je Bretschneider (*řekl, ukázal orlíčka, prohlásil, zatýká* atd.).

Vedle posilování tematických linií plní substituční lexikální prostředky i jinou textovou funkci, která se obvykle označuje jako stylistická disimilace. Disimilační procesy se však neomezují jen na prostředky lexikální, nýbrž zahrnují i užívání schémat syntaktických. Při disimilaci jde o to, aby se v téže výpovědi nebo ve výpovědích sousedních, popř. nepřilíš od sebe vzdálených neopakovaly tytéž lexikální prostředky nebo tatáž syntaktická schémata, pokud ovšem opakování prostředků nemá zvláštní výrazovou funkci. O lexikální disimilaci lze tvrdit, že koherenci textu neoslabuje, nýbrž naopak posiluje. Co se týká prostředků pronominálních, jejich koherenční funkce v textu je mimo jakoukoli pochybnost. Zájmenné prostředky anaforické i kataforické překračují často hranice jedné výpovědi a svými odkazy na předcházející nebo následující části textu zvyšují textovou koherenci. Substituční prostředky nejen zhušťují sémantické linie, ale navíc je obohacují o nové pohledy na pojmenovávané pojmy. Disimilace syntaktická sice podporuje srozumitelnost textu a přispívá k jeho výrazové rozmanitosti, ale přímé důsledky koherenční nemá.

5. V silně flektivních jazycích, k jakým patří většina jazyků slovanských, hrají důležitou úlohu při zajišťování koherence textu schémata slovosledná. Jde nám ovšem o slovosled větných členů pohyblivých, nikoli takových, jejichž postavení je určeno syntaktickou funkcí ve větě (takový je např. slovosled atributů). Slovosledné schéma, které slouží koherenci textu, označuje se podle V. Mathesia 1939 v české lingvistice jako aktuální členění výpovědi nebo také podle J. Vachka a podle mladších badatelů v této oblasti (zejména podle F. Daneše 1974 a J. Firbase 1982)

jako funkční perspektiva výpovědi. Záleží v tom, že se výpověď člení na dvě části: východiskovou neboli tematickou a jádrovou neboli rematickou. Mezi nimi se často umísťuje část přechodová (tranzitní), vyjádřená obvykle určitým slovesem s jeho nejtěsnějšími rozvíjejícími členy. Jak už samy termíny napovídají, tematická část přináší téma informace, kdežto rematická část obsahuje vlastní informaci. Nezasáhnou-li do výpovědi emotivní prvky, očekáváme slovosled T tr R, který se označuje jako objektivní. Obrácené pořadí částí výpovědi má povahu expresivní a tento subjektivní pořad způsobuje disherenci textu.

Ponecháme-li stranou výpovědi počátkové (iniciální), je koherenční funkce aktuálního členění zřejmá. Tematická část napojuje výpověď na výpověď předcházející nebo na tematicky souvislý předcházející úsek textu. Není-li tematická část vyjádřena, je vazba na předcházející text ještě těsnější, neboť musíme počítat s implikací chybějící tematické části v tomto textu. Díky aktuálnímu členění dochází k sřetězení výpovědí: na rematickou část první výpovědi navazuje tematická část druhé výpovědi, k ní se připojuje nová rematická část, ta se zas transformuje v tematickou část třetí výpovědi atd.

Uvedeme příklad sřetězení textu z Čapkovy *Války s Mloky*. Tematické části tiskneme kurzivou, rematické tučnou antikvou a každou výpověď začínáme na samostatném řádku:

Nejzásadnější v tom směru [mezi hlasy, které se stavěly proti „mločí mánii“] byl **anonymní anglický pamflet, který vyšel pod názvem „X varuje“**.
[Na dalších pěti stránkách následuje zestručněný obsah pamfletu.]

Tento patetický pamflet vyvolal živou odezvu v nejširší veřejnosti.

Starší dámy souhlasily zejména s tím, že **nastal nebyvalý úpadek mravů**.

Naproti tomu *hospodářské rubriky novin* právem poukazovaly na to, že **nelze omezovat dodávky Mlokům, jelikož by to způsobilo velký pokles výroby a těžkou krizi v mnoha odvětvích lidského průmyslu**.

Při tomto sřetězování výpovědí zjišťujeme řadu slovosledných variant (viz L. Uhlířová 1987), ale nám zde šlo o to, abychom poukázali obecně na aktuální členění jako na jeden z prostředků koherence textu. Důsledně využívají sřetězování výpovědí texty odborné a administrativně-právní, naopak v textech ovlivněných emocemi bývá koherenční funkce slovosledu oslabena. Týká se to zvláště promluv

konverzačních, u nichž bývá obrácené pořadí části tematické a rematické signalizováno intonací.

6. Neexplicitnějším prostředkem, který zajišťuje koherenci textu, jsou spojovací výrazy označované souborně jako konektory (viz zejm. J. Hoffmannová 1987). Řadíme k nim spojky vyjadřující vztahy mezi samostatnými výpověďmi, výrazové prostředky pro lokalizaci předmětů a jevů a také pro časové řazení dějů a dějových stavů, prostředky zajišťující orientaci v textu aj. Při širším pojetí lze mezi konektory zahrnout i prostředky deiktické. Zase zde zjišťujeme rozdíly mezi jednotlivými funkčními styly. Největší frekvenci mají konektory v textech odborných, nejmenší pak v promluvách familiárních. Vůbec lze tvrdit, že konektorů přibývá se zvyšující se mírou intelektualizace textů. Rozdílná míra koherence v různých typech textů patří k základním kritériím, která rozhodují o stylistické povaze textu.

Nemohu podat klasifikaci konektorů ani nemohu zhodnotit koherenční schopnosti jednotlivých jejich typů. Omezím se jen na příklad ze společenskovední literatury. Zvolil jsem k tomu úryvek z článku Jana Mukařovského *O současné poetice*:

Není pochyby o tom, že umělecké dílo literární může mít mnoho funkcí mimoestetických; je však zřejmo, že je mít nemusí, aniž proto přestává být dílem právě uměleckým. Jakmile však některé dílo nemá funkce estetické..., není to dílo umělecké. Bylo by dokonce lze jít i dále a ukázat, do jaké míry jsou tyto mimoestetické funkce díla podřízeny funkci estetické. To však ukážeme názorně teprve později, až bude řeč o „obsahu“ literárního díla. Prozatím nám stačí poznatek, že umělecké dílo literární má nutně funkci estetickou...

Literatura

- Beaugrande R. de – Dressler, W., 1981, *Introduction to text linguistics*, London.
Bense M., 1962, *Theorie der Texte. Eine Einführung in neuere Auffassungen und Methoden*, Köln.
Breuer D., 1974, *Einführung in die pragmatische Texttheorie*, München.
Brinker K., 1985, *Linguistische Textanalyse. Ein Einführung in Grundbegriffe und Methoden*, München.

- Daneš F., 1974, *Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text. – Papers on Functional Sentence Perspective*, Praha, s. 106 n.
- Daneš F., 1976, *Zur semantischen a thematischen Struktur des Kommunikats. – Probleme der Textgrammatik*, Berlin, s. 29 n.
- Daneš F., 1985, *Věta a text. Studie ze syntaxe spisovné češtiny*, Praha.
- Dijk T.A. van, 1972, *A Some Aspects of Text Grammar. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*, The Hague.
- Dijk T.A. van, 1980, *Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*, London.
- Dressler W., 1972, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen.
- Dressler W., 1989, *Semiotische Parameter einer textlinguistischen Natürlichkeitstheorie*, Wien.
- Enkvist N. E., 1978, *Coherence, pseudo-coherence and non-coherence. – Reports on text linguistics*, Åbo, s. 109 n.
- Enkvist N. E., 1985, *Coherence and inference. – Studia linguistica diachronica et synchronica*, Berlin – New York – Amsterdam, s. 233 n.
- Filipec J., Čermák F., 1985, *Česká lexikologie*, Praha.
- Firbas J., 1982, „Aktuální členění větné“, či „funkční perspektiva větná“?, „Slovo a slovesnost“ 43, s. 282 n.
- Gal'perin I. R., 1981, *Tekst kak ob'jekt lingvističeskogo issledovanija*, Moskva.
- Glinz H., 1973, 1978, *Textanalyse und Verstehenstheorie*, I-II, Wiesbaden.
- Hausenblas K., 1955, *K základním pojmům jazykové stylistiky*, „Slovo a slovesnost“ 16, s. 1 n.
- Hausenblas K., 1962, *Styly jazykových projevů a rozvrstvení jazyka*, Slovo a slovesnost 23, s. 189 n.
- Havránek B., 1932, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. – Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha, s. 32 n.
- Havránek B., 1942, *K funkčnímu rozvrstvení jazyka*, Časopis pro moderní filologii 28, s. 409 n.
- Hladký J., 1961, *Remarks on Complex Condensation Phenomena in Some English and Czech Contexts. – Brno Studies in English 3*, Praha, s. 105 n.
- Hoffmannová J., 1983, *Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*, Praha.
- Hoffmannová J., 1987, *Připojovací konektory a některé další prostředky textové koherence. – Mluvnice češtiny 3*, Praha, s. 705 n.
- Hrbáček J., 1994, *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*, Praha.
- Chloupek J., Čechová M., Krčmová M., Minářová E., 1990, *Stylistika češtiny*, Praha.
- Ivić M., 1975, *Theoretische und methodologische Aspekte des Begriffes der Kondensation*, Zeitschrift für Slawistik 20, s. 774 n.
- Jedlička A., Formánková V., Rejmánková M., 1970, *Základy české stylistiky*, Praha.

- Jelínek M., 1984, *Text a množiny koherenčních prostředků*. – *Štylistické otázky textu*, Prešov, s. 26 n.
- Jelínek M., 1995, *Teze o stylu*, „Stylistika“ IV, Opole, s. 251 n.
- Kožina M. N., 1977, *Stilistika ruského jazyka*, Moskva.
- Lundquist L., 1990, *L'analyse textuelle*, København.
- Mathesius V., 1939, *O tak zvaném členění větém*, „Slovo a slovesnost“ 5, s. 171 n.
- Miko F., 1970, *Text a štýl*, Bratislava.
- Mistrík J., 1985, *Štylistika*, Bratislava.
- Palek B., 1988, *Referenční výstavba textu*, Praha.
- Referovskaja Je. A., 1983, *Lingvističeskije issledovanija struktury teksta*, Leningrad.
- Schmidt S., 1973, *Texttheorie, Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation*, München.
- Uhlířová L., 1987, *Aktuální členění*. – *Mluvnice češtiny 3*, Praha, s. 549 n.
- Vachek J., 1955, *Some Thoughts on the so-called Complex. Condensation in Modern English*, Sborník prací filozof. fakulty brněn. univerzity A3, s. 63 n.
- Zarubina N. D., 1981, *Tekst: lingvističeskij i metodičeskij aspekty*, Moskva.
- O spójności tekstu*, 1971, Ed. M.R. Mayenowa, Wrocław.
- Teoria tekstu*, 1986, Ed. T. Dobrzyńska, Wrocław.

Zusammenfassung Ausdrucksmittel der Textkohärenz

Der Begriff des Textes kann aus zweierlei Gesichtspunkten betrachtet werden: als Erscheinung des Sprachsystems (langue), oder der Applikation dieses Systems auf individuelle oder typisierte Kommunikationsziele (parole). In der zweiten

Auffassung handelt es sich um ein Resultat der Selektion zwischen verschiedenen Textschemen, was uns berechtigt, den Text als stilistische Angelegenheit zu untersuchen. Von jedem Textschema wird erwartet, daß darin die thematischen Elemente nach dem größeren oder kleineren Maß der Kohärenz organisiert sind. Dieses Maß wird von den Erfordernissen der betreffenden Kommunikationsfunktion und selbstverständlich auch von den Ausdrucksgewohnheiten des Autors bestimmt.

Es ist die Kohärenz der einzelnen Satzaussagen von derselben des Textes als eines Ganzen zu unterscheiden. Die Kohärenz der Satzaussagen wird vorallem durch die Kollokabilität der lexikalischen Sprachmittel und durch verschiedene syntaktische Schemen (besonders durch die Kondensierungsschemen) gesichert. Die Textkohärenz findet ihr wirksamstes Mittel im Aufbau der thematischen Linien, die unterschiedliche Länge, Dichte an aneinander gebundenen Ausdrucksmitteln und verschiedene Konfiguration aufweisen. Eine wichtige Rolle spielen dabei die sogenannten Substitutionsmittel.

Auch syntaktische Mittel tragen zur Textkohärenz wesentlich bei. Wenn die Emotionen bei der Textbildung ausbleiben, wird die Kohärenz durch eine nach dem Prinzip der funktionellen Satzperspektive (oder der aktuellen Satzgliederung) gebaute Wortfolge befestigt. Man findet dazu die Voraussetzungen besonders in den Sprachen mit einer lockeren Wortfolge (darunter im Tschechischen). Auch die sogenannten Konnektoren stellen ein wichtiges Kohäsionsmittel dar.